

ТЕРМИНЪТ – ИНСТРУМЕНТ НА ЗНАНИЕТО

Мария Попова

Българска академия на науките

Резюме. Тази публикация е посветена на термина в качеството му на сложна, многоаспектна единица, като инструмент на знанието. Анализът води до извода, че терминът е не само модел, но също така реален продукт и перфектна цел на научното мислене. Спира се вниманието върху някои от основните въпроси за същността на термина и неговата роля в отразяването на знанието, от една страна, и в ефективността на научната комуникация, от друга страна.

Keywords: conceptual structure, onomasiological structure and formal structure of term, content of term and meaning of term.

Няма наука без термини – и образование без термини няма. Чрез тях науката изразява знанията, до които е достигнала, а обучаващите се усвояват тези знания.

Ето защо тук си поставям за цел да спра вниманието върху някои от основните въпроси за същността на термина и неговата роля в отразяването на знанията и в комуникацията, а респ. и в обучението.

Съвременното значение на думата термин не може да бъде изцяло изведено от стрг. *τέρμιος* ('последен, краен' в смисъла на 'ограничаващ'), от която произхожда, въпреки че, образно казано, съществен за него е именно признакът 'ограничаващ, отделящ' (вж. Флоренски, 1922/1989). Общоприето е схващането, че терминът е знак от естествен или от изкуствен език, който назовава понятие от дадена научна и въобще професионална област. Доколкото в основната си част термините са знаци от естествен език, т.е. езикови единици, то тези проблеми ще бъдат поставени в лингвистичен план.

В този смисъл терминът има облик – външна форма на дума или съчетание от думи (словосъчетание). Напр. термини са думите *глагол, наречие, частица* – в областта на морфологията; *сказуемо, подлог, изречение* – в областта на синтаксиса; *сюжет, колизия, епитет* – в областта на литературознанието; *адаптация* – в биологията 'приспособяване на организъм към изменящите се условия на околната среда', в психологията 'приспособяване на личността към условията на битовата, социалната и професионалната среда, в която живее, учи и работи', в техниката 'модифициране на елемент към дадена маши-

на или към нейна функция'. Термини са и словосъчетанията *инкорпориращи езици*, *индоевропейско езиково семейство*, *граматичност на текста* – в езикознанието; *фонологична опозиция*, *звучни съгласни*, *денализация на носовите гласни* – във фонетиката; *вътрешен драматизъм*, *реч на литературния герой*, *постмодернизъм в литературата* – в литературознанието; *обективно знание*, *обобщение на понятието*, *индукция чрез просто изброяване* – в логиката.

Както се вижда, тези термини, а и всички термини, които са езикови знаци, а не символи (изкуствени знаци), не се различават по своя вид и същност от обикновените, общоупотребимите думи и словосъчетания. По-особеното при тях е функцията им, т.е. термините са думи и съчетания от думи в по-особена функция, а именно – те функционират в специалните стилове на езика, наричани още езици за специални цели, като означават понятията от съответната област и осъществяват възможността за успешна комуникация между специалистите. За да изпълняват тази своя роля, тяхното значение трябва да бъде точно определено с дефиниция (т.е. ограничено, както указва вътрешната форма на приведената по-горе дума *термин* от стгр. *τέρμιος*), която да е известна на потребителите им. Обикновено терминологичната система на дадена професионална област се установява в процеса на научните изследвания и в практическите дейности, но се доуточнява в по-нататъшното си развитие чрез договореност между специалистите. За тази цел се създават институции, организации, комисии и т. н., много от които се превръщат в национални или в международни центрове за регулиране на терминологията чрез нейното стандартизиране (в национален и международен план), унифициране (в международен) и нормализиране (в национален план)¹⁾.

Както отбелязах по-горе, термините имат такъв звуково-графичен строеж, както и общоупотребимите езикови единици думи и словосъчетания. Много често те съвпадат по външен вид с общоупотребими думи, домашни по произход или заети от чужди езици, но трайно усвоени в дадената лексикална система. Така напр. общоупотребимата дума *възглавница* и терминът *възглавница* имат еднаква езикова форма. Те се различават помежду си обаче по различните контексти, в които функционират, и по различните дефиниции, които отразяват различните им значения, срв. общоупотребимата лексема *възглавница* със значение 'торба от плат, напълнена с памук, вълна, пух, слама и под., която служи за подлагане при спане и сядане' и термините *възглавница*₁ (в строителната област) 'част от строително съоръжение, която служи за опора', *възглавница*₂ (в транспорта) 'област на повишено въздушно налягане между основата на превозното средство и опорната повърхност, за да намали триенето', *възглавница*₃ (в машиностроенето) 'машинна част, която служи за подложка'. От дефинициите става ясно, че *възглавница*₁, *възглавница*₂ и *възглавница*₃ се различават от общоупотребимата дума *възглавница* по своите значения.

Но ако в този случай термините и общоупотребимата дума имат еднаква форма (еднакъв звук и графичен облик), а различно значение, редица термини се включват в общоупотребимата реч с терминологичното си значение, което показва, че невинаги контекстът е определящ – за разлика от дефиницията, която във всички случаи е показателна за значението на термина. Такива са обикновено много от термините, принадлежащи към области, които са по-близки до всекидневните нужди на хората, срв. *данък, такса, валутен курс, банкова сметка, кредит* (от областта на финансите), *държавен преврат, конституция, демокрация, парламент* (политика), *рентгенова снимка, физиотерапия, интензивно лечение, пломба, коронка* (медицина). Във връзка с това обаче трябва да подчертая, че основната част от термините си остават достояние само на специалистите в съответните области.

Както става ясно, значението на термина е отразено в дефиницията. Трябва да отбележа, че тук няма да се занимавам с видовете дефиниции според техния състав и начин на построяване, предписвани от логическата наука, като напр. номинални и реални, семантични и синтактични, остензивни и вербални, дескриптивни, контекстуални и т.н. дефиниции. Прилагането на това деление би било полезно в по-конкретните практически дейности, особено в терминографията – например когато се решават въпросите за това, кои видове дефиниции да се използват при съставянето на даден терминологичен речник в зависимост от неговия състав (терминологичен материал), задачи и потребители; също така в дидактиката – напр. при обучението по роден или чужд специализиран език, особено когато се въвеждат термините в съответната научна и респ. учебна дисциплина.

Както вече отбелязах, тук се интересувам от термина като езикова единица, тъй като в него се срещат и двата аспекта на концептуализацията – отражателен и интерпретативен. Според изискванията за термина като инструмент на научното познание той би следвало да е резултат от отражателна концептуализация и да принадлежи към определена семиотична система, в която отношението между понятие и форма е изчистено до еднозначно съответствие. Такива са и целите на стандартизационните дейности, които се извършват над термина и терминологичните системи. Но в действителното положение на нещата терминът като езикова единица се отнася едновременно и към съответната за дадената наука система от понятия, определени семиотично, и към семантичната система на езика, състояща се от значения, т. е. той съвместява в себе си както отражателни, така и интерпретативни признаци.

Освен това доказателство за ролята на човешкия фактор в интерпретацията на научните факти, които намират място в значението и респ. в дефиницията на термина, е наличието на различни теории за едно и също явление, за един и същи обект както в хуманитарните и обществените, така и в природните науки.

От тази постановка произтича следният много важен факт, а именно: терминът е не само езикова форма (звуково-графичен комплекс) – той е многоаспектна цялост, в която се включва както отношението ‘понятие – форма’, така и по-сложната конфигурация ‘понятие – езиково значение – форма’. Същевременно обаче трябва да отбележа, че тази цялост, тъй като се характеризира с многоаспектност, подлежи на разслоение както в същностен, така и във формалноезиков смисъл. Това напълно съответства на разбирането за термина като езиков знак с единството на двете му страни – означаемо, т. е. същностната му страна – знанието, което дава, и означаващо, т. е. формалната му страна, която също носи знание, но опосредствано чрез системата на дадения език.

Същностната страна може да се разглежда като състояща се от два слоя – съдържание на термина и значение на термина.

Под съдържание на термина се разбира цялата съвкупност от знания за обекта в действителността, който се изучава от науката. Напр. в съдържанието на термина *обогаляване на полезните изкопаеми* се съдържат следните признаци, които представляват интерес за науката и практиката: ‘действие – преработка’, неговите характеристики ‘количество – съвкупност от действия’, ‘хронология – първичност’, ‘същност – преработка’, ‘обект на преработката – скали и минерали’, ‘цел на преработката – отделяне на минералите’, ‘продукт – ценни компоненти, концентрати’, ‘методи – гравитационно обогаляване, флотация’ и т.н., срв. „Съвкупност от действията при първична преработка на рудите, чиято цел е отделяне на скалата от минералите и разделяне на минералите един от друг. В резултат от тези процеси се получават продукти с високо съдържание на ценни компоненти – концентрати. Използват се методи за разделяне на минералите по тяхната плътност (при гравитационното обогаляване), по физико-химичните свойства на техните повърхности (при флотацията) и др...“ (ПТР: 315).

Под значение на термина се разбира тази малка част от съдържанието на термина, която представя най-съществените му признаци. То се описва в съкратен и обобщен вид чрез неговата дефиниция. Напр. в значението на същия термин *обогаляване на полезните изкопаеми* се съдържат само няколко признака от съдържанието, а именно ‘действие – преработка’, ‘количествена характеристика’, ‘хронология – първичност’, ‘обект – скали и минерали’ и ‘цел – отделяне на минералите от скалите и едни от други’, срв. ‘съвкупност от процесите при първичната преработка на рудите, чиято цел е отделяне на скалата от минералите и разделянето на минералите един от друг’ (по ПТР: 315).

В значението на термина се включват най-малко два признака: идентифициращ, който отнася обекта към определен клас понятия, и диференциращ, който го разграничава от другите понятия, включващи се в този клас. Напр. в значението на термина *обоняние*: ‘сетиво, чрез което се възприемат мириз-

ми' с лексемата „сетиво“ се означава класът обекти (понятието), към които принадлежи означеното явление, т. е. идентифициращият признак е *сетиво*, а чрез лексемата „миризми“ даденото понятие се разграничава от всички останали понятия за сетива, които възприемат други обекти, т. е. 'възприемане на миризми' е диференциращият признак (за разлика напр. от 'възприемане на образи', 'възприемане на звукове' и др.). В този случай значението на термина е отражение на понятието с двата негови задължителни признака – идентифициращ и диференциращ.

Но това става в редките случаи, когато дефиницията не отчита, от една страна, системността на термина, а от друга страна – съотношението между плана на означаемото и плана на означаващото при форма, получена в резултат от вторична номинация (метафора и метонимия). Обикновено присъства и признак, показващ основното системно отношение на понятието (напр. род – вид, вид – вид, цяло – част от цялото, вършител – действие, действие – резултат и т. н.), а когато номинацията е вторична (т. е. когато названието е образувано чрез метафора или метонимия) – и асоциативният признак, послужил като номинационен (респ. ономазиологичен) признак при създаването на езиковия израз. Напр. при термина *кобилица*, означаващ детайл от машина, в дефиницията присъства признакът 'с форма като на кобилица', чрез който се прави асоциация с битовия предмет *кобилица*.

По този начин чрез отчитането на двата слоя в същностния план на термина се оформят двете равнища в неговия състав, отбелязани по-горе, а именно – съдържание на термина и значение на термина, които се намират в единство по принципа на съответствието, което обаче е частично и репрезентативно, тъй като не всички признаци от съдържанието намират място в значението на термина. Освен че е частично, съответствието между тях е и проективно, тъй като в онтологичен смисъл посоката му е от съдържанието към значението. В тези два принципа – репрезентативност и проективност, се вижда и отражателната същност на терминологичната концептуализация. Тя обаче не е само отражателна, както би изисквала строгостта на термина, а единство от отражателност и интерпретативност, тъй като изборът на признаците, които се включват в съдържанието, както и на признаците, които се проектират в значението, зависи от човека.

Вторият план в състава на термина, който определих като означаващо, също не е еднолинеен. И тук са налице два слоя, които, организирани по определен начин, представят двете структури на този план. Най-външният слой е езиковата единица – дума или словосъчетание, която едновременно обозначава обекта (респ. представата) и означава понятието (респ. значението). Но тя ги означава отново чрез избора на определени признаци, които могат да бъдат както съществени признаци от значението, така и несъществени признаци от периферията на съдържанието на термина. Най-характерната особеност на

тези признаци е, че когато са езиково изразени (с морфема, дума или съчетание от думи), те стават свързващо звено между същността и формалния слой в състава на термина, респ. между понятийната и формалноезиковата му структура поради факта, че по своята семантична стойност се съотнасят с лексикалното значение на езиковите единици според логическите принципи на пълно (идентичност) или частично (еквивалентност, включване, пресичане) съвпадение. Напр. във формата на термина *обонятелен анализатор* са отразени три съществени признака от значението му, а именно ‘действаща същност’ чрез наставката *-тор*, ‘функция’ чрез глаголната основа *анализ-* и ‘начин на действие’ – чрез думата (прилагателното) *обонятелен*, т. е. ‘действаща същност анализира (нещо) чрез обонянето’. Но при термина *ампер* думата във формата означава несъществен признак от периферията на съдържанието на термина, който е името на учения А. Ампер, създал измерителната единица, назована с този термин.

Както става ясно, означаващото може да бъде организирано като две изцяло съответстващи си структури – ономасиологична структура и формална структура. Ономасиологичната структура включва признаците, превърнали се в номинационни признаци, наречени от М. Докулил (Докулил, 1962) ономасиологична база, ономасиологичен признак и ономасиологично свързващо. Срв. в по-горния пример *обонятелен анализатор*: ‘действаща същност’ = ономасиологична база, ‘начин на действие’ = ономасиологичен признак и ‘функция’ = ономасиологично свързващо, т. е. ‘същност + действия – анализира + чрез обонянето’), и формална структура, която включва езиковите единици, които назовават ономасиологичните компоненти база, признак и свързващо, срв. *-тор* (действаща същност), изразител на ономасиологичната база + глаголна основа (действие – *анализира*), изразител на свързващото + адвербиална конструкция (начин на действие – *чрез обонянето*), изразител на ономасиологичния признак.

Както се вижда, терминът е сложна единица, в чийто състав се включват два слоя: единият – съдържание и значение, другият – ономасиологични компоненти и езикова форма, които, структурирани в зависимост от своите позиции и взаимоотношения, се трансформират в съотносителните понятийна, ономасиологична и формална структура.

Като примери за слоевете и техните структури в състава на термина, а именно ‘съдържание и значение (респ. понятийна структура) + ономасиологична структура + езикова единица (форма, респ. формална структура)’ ще взема два термина – със строеж на производна дума и словосъчетание.

Състав на термина заемка

Съдържание: дума, заета от чужд език. Заемането на чужди думи е резултат от икономически, политически и културни връзки с други народи, когато заед-

но с навлизането на нови обекти, нови понятия се заемат и техните названия. Заемките са: преки – при заемане чрез непосредствено общуване между два езика, и непреки – при заемане чрез посредничеството на трети език. В зависимост от езиковата форма на приетата дума заемките са два вида: материални – с непроменен звуков състав, и преводни (калки) – когато е преведена вътрешната форма, при което се запазва нейната словообразователна или синтактична структура. Заемането обогатява речниковия състав на езика. Обаче злоупотребата със заети думи е неоправдано и нежелателно явление. Адаптация на заетите думи... Интеграция на заетите думи ... и т. н. (по ТРХН 2007: 141).

Понятийната структура на съдържанието на термина се състои от признаците: 'предметна същност – дума' (идентифициращ признак), диференциращи (характеризиращи) признаци 'свойство – произход (заета, чужда)', 'причина за заемането – връзка между народите', видове според \pm посредничество на трети език – преки и непреки, видове според \pm промяна на езиковата форма – материални и преводни заемки, и т. н.

Значение на термина: дума, заета от чужд език.

Семантичната му структура се състои от признаците: идентифициращ признак 'материална същност – дума' и диференциращ признак 'свойство според произхода – заета, чужда'.

Ономасиологичната му структура е: ономасиологична база 'материална същност – дума' и ономасиологичен признак 'свойство според произхода'.

Формалната му структура е: наставка *-ка*, изразяваща ономасиологичната база 'материална същност', и основа *заем-*, изразяваща ономасиологическия признак.

Състав на термина *лирически говорител*

Съдържание: субектът на лиричната реч, който води изказа, представя текста и лирическият герой. Обикновено остава неназован. Много често лирическият говорител е авторът, напр. в стихотворението на Н. Лилиев „Моите спомени“. В някои стихотворения лирическият говорител, лирическият герой и автор съвпадат – напр. в стихотворението на Ив. Вазов „Възпоминания от Батак“ и т. н. (по ТРХН 207: 209).

Понятийната структура на съдържанието на термина се състои от признаците: 'лице' (идентифициращ признак), диференциращи признаци 'функция – разказва', 'обект – текста', 'свойство₁ – съвпадение с автора', 'свойство₂ – съвпадение с лирическият герой', и т. н.

Значение на термина: субектът на лиричната реч, който води изказа, представя текста и лирическият герой.

Семантичната му структура се състои от признаците: идентифициращ признак 'лице', диференциращи признаци 'функция – разказва' и 'обект – текст'.

Ономасиологичната му структура е: ономасиологична база ‘лице’, ономасиологичен признак ‘текст’ и ономасиологично свързващо ‘действие – говори’.

Формалната му структура е: наставка *-тел*, изразяваща ономасиологичната база ‘лице’; прилагателното *лирически*, изразяващо ономасиологичния признак ‘лирически текст’, и глаголната основа *говор-и-*, изразител на ономасиологичното свързващо.

Изучаването на термина в тази негова сложност е предпоставка за изясняването на такива важни характеристики на терминологията като езикова мотивираност и информативност, терминообразуване, семасиологична правилност на езиковата форма на термина и др., без познаването на които не биха могли да се осъществяват приложните терминологични дейности, чието реализиране е основание за съществуването на науката терминология.

В обучението по която и да е дисциплина терминът се въвежда с неговата езикова форма, т. е. първото впечатление от него е визуално и/или слухово. Но след него веднага следва изучаването на неговото съдържание и извеждане на значението му чрез дефиниция. За по-ефективно и по-бързо усвояване на знанието, което се носи от термина, подходящо е да се направи и едно такова разслояване. Несъмнено то ще позволи по-нагледно скициране и след това анализиране на основните му характеристики главно в съдържателен, но също така и във формален, езиков план.

Тъй като тук интерес представляват тези аспекти, които насочват към изучаването му от лингвистично гледище, един от въпросите, които трябва да се изяснят, засяга характера и вида на езиковата единица, служеща за негова форма.

Въпросът за това, кои части на речта могат да бъдат форма на термина, макар и да не предизвиква бурни дебати сред терминологите, си остава един от дискуссионните въпроси в терминологията.

Налице са две схващания.

Според едното езикова форма на термина е подходящо да бъдат само съществителни имена, вкл. и субстантивирани части на речта – прилагателни, причастия, наречия, и субстантивни (именни) словосъчетания (т. е. словосъчетания с главен член съществително име или субстантивирана част на речта). То се застъпва напр. от терминологите О. С. Ахманова (1966), Я. Хорецки (1970), О. Л. Митрофанова (1973), Х. Сейгър (1990), М.-Т. Кабре (1998), С. Колковска (1999), Б. Алексиев (2005), Е. Петкова (2009), Кр. Симеонова (2010) и др.

Според другото схващане термини могат да бъдат всички пълнозначни части на речта – както съществителни, така и глаголи, прилагателни, причастия, наречия. Това схващане се поддържа напр. от В. П. Даниленко (1977), Л. Манолова (1984), А. Емирзян (1985, 1988), А. Христова (1999), М. С. Л’ом (2004); Н. Терзиева (2009) и др.

Както в предишни свои трудове и практически дейности, така и тук следвам схващане (Попова, 1990, 2012), което се отнася към първата група, а именно, че за форма на сложната цялост, наречена термин, е подходящо да се използват субстантивни езикови единици, каквито са съществителните имена, субстантивирани части на речта и субстантивните словосъчетания.

Основанията за такава постановка са следните:

Първо. Всяка част на речта може да се трансформира в съществително име. Я. Кухарж (1968) обръща внимание на факта, че „във възможностите си за взаимна транспозиция различните (пълнозначни – добавката моя: М.П.) части на речта не се намират на една плоскост. В този смисъл по-особена позиция в системата от части на речта заемат съществителните имена, които притежават способността да транспонират съдържанието на всички останали номинативни (= пълнозначни – бел. моя: М.П.) части на речта, т. е. способността да изразяват съдържанието на другите части на речта“ (Кухарж, 1968: 122).

Тази възможност всяка част на речта да се трансформира в съществително име (и респ. в горепосочените субстантивни единица) позволява уеднаквяване на формалноезиковия израз, което, от своя страна, съществено допринася за полесното възприемане и въобще използване на термините в комуникацията.

Второ. Представянето на научните понятия само чрез съществителни имена, както изтъква Х. Сейгър, игнорира идентифицирането на класовете думи с класовете понятия, поради което отпада необходимостта от допълнителни определители като понятие – съществително име, понятие – прилагателно име, понятие – глагол (Сейгър 1990: 26). В такъв смисъл е подходящо да се приеме „всички понятия (имат се пред вид понятията термини – бел. моя: М. П.) за удобство да се представят само от един клас, този на съществителните имена“ (пак там). Друго предимство при такава форма на термина се състои в опростяването на анализа поне на формално равнище, тъй като при такива случаи езиковата реализация на понятието се разглежда в качеството му на функция от неговата употреба, особено що се отнася за такива езици, какъвто е английският“, където една езикова форма може да функционира като различни части на речта – и като съществително име, и като прилагателно име, и като глагол (пак там).

Трето. Съществителните имена (има се предвид значителната част от тях) поради своята автосемантичност, т. е. семантична автономност, към която ще прибавя и граматическата им предметност, обикновено не се нуждаят от съчетаване с други думи, не изискват допълнителни определители за изразяване на значението си. Това тяхно свойство им осигурява висока степен на независимост от конкретния речев контекст, а тя, от своя страна, е предпоставка за по-точна идентификация на означеното понятие и обозначения обект в дадената научна област.

Във връзка с разглеждания въпрос бих искала да приведа и един интересен факт, описан от редица учени (напр. Калдиева-Захаријева, 1977;

Манолова, 1984), че при термините с форма на отглаголни съществителни имена се наблюдават следните два случая: единият – съществуване на термин с форма на отглаголно съществително, без да е налице глагол в текстовете на научната област, и другият – поява първо на термин с форма на отглаголно съществително, а след това образуване от него на съответния му изходен глагол. Този факт е свидетелство от психологически характер, че специалистите, създаващи термините, когато търсят формата им, мислят в категорията на граматическата предметност и избират съществителното име за форма на термина, дори когато е налице възможност за използване на глагол.

След като приемам, че формата на термина е съществително име или субстантивирана част на речта, необходимо е да постулирам и една съвкупност от езикови единици, съотнасящи се парадигматично (семантично и словообразователно-морфологично) или синтагматично с даден термин.

Парадигматично (семантично и словообразователно-морфологично) свързани с термина са тези езикови единици, които са думи – или производни от термина, или сродни с него.

Напр. пряко или опосредствено свързани с термина *кабел* (със значение ‘изолиран едножичен или многожичен проводник за електрическа, телефонна и под. връзки’), като негови производни или сродни думи, са: *кабелен, кабелирам, кабелирац, кабелиран, кабелирание, окабелявам/окабеля, окабелявац, окабелен, окабеляване, кабеларка, кабелджия, кабелджийка, кабелист, кабелистка, кабелче* (независимо от това, че се разширява обхватът на парадигматично свързаните с термина езикови единици, за пълнота тук отнасям и думите, които са резултат от вторична лексикална номинация, а именно метонимия с мотивираща дума *кабел*).

Синтагматично свързани са тези значещи езикови единици, които като съчетание представляват формата на термина, напр.

съчетаемост \Leftarrow *съчетаем*: основа на глагол (отглаголно прилагателно име) + *-ост*: наставка;

бетоносмесител \Leftarrow *бетон*: основа на съществително име + *смес-и*: основа на глагол + *-ост*: наставка;

свободен стих \Leftarrow *стих* – съществително име + *свободен* (прилагателно име);

крива на умора \Leftarrow *крива*: субстантивирано прилагателно име + *умора*: съществително име.

(Отбелязвам, че свързващите елементи – съединителната гласна *-о-* в сложното съществително *бетоносмесител* и предлогът *на* в словосъчетанието *крива на умора*, не се отчитат като значещи елементи във формата на термина.)

Товага възниква въпросът за дефиниране както на всеки отделен елемент, съотносим с формата и значението на термина, така и за цялата съвкупност от езикови елементи, съставляващи формата на термина.

За тяхното означаване ще използвам известните в терминологията понятия „терминоелемент“ и „терминологична лексика“, но в моя интерпретация. Затова се налага да уточня какво значение влагам в тях.

Понятието терминоелемент въвежда Д. С. Лоте през 1931 г., подтикнат от нуждата да означи единиците, които са носители на терминологично значение и влизат в състава на термина (в моя интерпретация – в състава на формата на термина: бел. моя: М.П.) (Лоте, 1931 – по Лоте, 1961, и по Коршунов, Самбунова, 1979). Терминоелементи той нарича „думите, а понякога и частите от думите, имащи самостоятелно значение“ (Лоте – в: Коршунов, Самбунова, 1979).

Можем да приемем, че терминоелементите са значещите съставни части във формата на термина, когато е производна дума, сложна дума или словосъчетание. Така терминоелементът може да бъде: морфема – корен/основа и афикс (наставка и представка), дума – прилагателно, причастие, числително име, а също така и съществително име, когато е в състава на словосъчетание. Същевременно трябва да подчертая, че по отношение на лексикалносемантичната си стойност терминоелементите не са еднородни единици, тъй като имат различна степен на абстрактност в значенията си. При афиксите тя е най-висока, а при думите, които имат и конкретно лексикално значение и граматическа оформеност, е най-ниска.

Примери за терминоелементи в състава на термините:

модулятор (производно съществително име) – състои се от следните терминоелементи: основа *модул-* (отименна от *модул*, отглаголна от *модулирам*) и афикс (наставка) *-тор*;

мълниезащита (сложно съществително име) – от следните терминоелементи: основа *мълн(и)-* (от съществителното име *мълния*) и основа *защит-* (от гл. *защитавам/защитя*); окончанието *-а* не е терминоелемент, а само граматически оформител;

огъваща машина (субстантивно словосъчетание) – от следните терминоелементи: *огъващ* – причастие, и *машина* – съществително име.

Както показах и теоретично, и с приведените примери, съществителното име се приема като форма и на термин, и на терминоелемент. Същото се отнася и за субстантивирани части на речта.

Всички останали – прилагателно име, причастие, числително име, когато не са субстантивирани, афикс, както и символен знак в състава на словосъчетание, могат да се смятат само за терминоелементи.

Сложната дума, ако е в състава на словосъчетание (срв. *манометър* в *манометър с течност*, *денонощие* в *слънчево денонощие*, *газообразен* в *газооб-*

разна фаза, вътреинхромозомен във вътреинхромозомни мутации), обикновено се разглежда като един терминоелемент, освен в случаите, когато е необходимо да се прави анализ на по-ниско равнище на абстракция (напр. при изучаване на съотношението между компонентите на значението и на формата на термина).

Словосъчетанието в неговата цялост се разглежда като термин. Но когато дадено словосъчетание е съставна част на друго, по-сложно словосъчетание, то може да се приеме или като един терминоелемент, или като два и повече терминоелемента според това, коя степен в йерархията на зависимостите се отчита при конкретния анализ. Така напр. при термина с форма на словосъчетание *кораб на подводни крила* съставната му част *подводни крила*, която е също словосъчетание, на по-висока степен в йерархията се разглежда като терминоелемент, но на следващата, по-ниската степен нейните съставки *подводен* и *крила* може да се отчитат като два терминоелемента.

Въвеждам понятието терминологична лексика, към което отнасям всички езикови единици, които имат семантична (смислова) връзка с даден термин. При така определения основен признак на понятието „терминологична лексика“ обемът му се конкретизира като съвкупност от: (1) терминоелементите, (2) думите, които са производни от даден термин, и (3) думите, които са сродни с даден термин.

(1) За терминоелементите е характерна семантико-синтагматична връзка, тъй като, от една страна, всеки един от тях носи част от семантиката на термина, а от друга страна, всички заедно чрез съответното им синтагматично разположение представят термина като цялост, срв. термина *модулятор* с терминоелементите му *модул-* и *-тор*.

(2) За думите, които са производни от термина, е характерна и семантична, и формална парадигматична връзка, тъй като, от една страна, техният корен/основа съвпада със значението и с формата на термина, а от друга страна – афиксът внася допълнително значение и така се оформя словообразователно гнездо (а при по-детайлно разграничение вътре в него – и словообразователни парадигми). Напр. словообразователното гнездо с корен/основа от термина *пеленг* се състои от следните производни думи, свързани и формално, и семантично с него, срв. *пеленг* ‘посока от наблюдателя към даден обект, измервана с ъгъла между равнината на меридиана (истински, магнитен или компасен) и вертикалната равнина, преминаваща през мястото на наблюдателя (напр. центъра на компаса) и наблюдавания обект’ (по ПТР: 336), *пеленгов* ‘отнасящ се за пеленг’, *пеленгатор* ‘уред за определяне/отчитане на пеленга’, *пеленгаторен* ‘отнасящ се за пеленгатор’, *пеленгирам* = *пеленговам* = *пеленгувам* ‘определям посоката към външни обекти’, т.е. ‘определям пеленг’, *пеленгация* = *пеленгиране* = *пеленговане* = *пеленгуване* ‘определяне на посоката към външни обекти’, т.е. ‘определяне на пеленга’.

Трябва обаче да подчертая, че не могат да се смятат за производни от даден термин езиковите единици, които имат формална, но нямат семантична връзка с него. Напр. ако терминът *модул* е взет в значението му 'унифициран възел – част на сложна машина' (по ПТР: 292) от цялата формално сходна общност *модулен, модулирам, модулиращ, модулиран, модулиране, модуляция, модулятор, модулаторен* негова производна е само думата *модулен*, срв. с *модулен принцип* 'начин за построяване на системи не от отделни елементи, а от унифицирани модули' (по ПТР: 292). Същевременно спрямо значението му 'коефициент/величина' производни са и: *модуляция* 'изменение на някой параметър при някое явление' (срв. напр. в термина *модуляция на трептенията* 'изменение на някой от параметрите при периодичното трептене' – по ПТР: 292), *модулиране* (със същото значение като *модуляция*), *модулирам* (със същото значение като *модуляция* плюс граматичен показател за глагол).

(3) Що се отнася за сродните на термина думи – всичко, казано за неговите производни, важи и за тях. Разликата е само в това, че терминът не е коренът/основата, от която са образувани думите в дадената група, а е само един от нейните членове. Така напр. сродни на термина *мокрене* 'проява на междумолекулното взаимодействие на границата на три фази – твърдо тяло, течност, газ (или друга течност, която не се смесва с първата)' (ПТР: 292) са: прилагателното *мокрър* ('отнасящ се за мокроене', срв. с *мокро обогатяване* 'обогатяване на полезни изкопаеми чрез молекулното им взаимодействие с водна среда и въздух, при което концентратът се отделя от отпадъка' – пак там) – по-елементарно и според формалния си състав, и според семантичната си структура спрямо *мокрене*, поради което то се определя за корен/основа на групата от сродни на термина думи; глаголът *мокря* – също като *мокрене*, но с граматичен показател за глагол.

Дотук бяха разгледани тези формалноезикови и понятийно-семантични особености на термина, които произтичат от неговата отражателна и интерпретативна същност. Но терминът не само отразява и интерпретира специалното знание от гледището на дадена научна теория. Той е и основната комуникативно-функционална единица в научния текст, имаща най-висока информационна стойност в сравнение с другите езикови единици, поради което заема ключова позиция в научната комуникация.

Възникването на терминознанието може да бъде обяснено, а съществуването му обосновано, само ако то подпомага теоретичното развитие на науката, като изработва стратегии и предписва правила (вкл. и техники) за фиксиране на знанието, от една страна, и осигурява условия за ефективна научна комуникация, от друга страна, чрез определени езикови инструменти, които, както знаем, се наричат термини.

Ясно съзнавайки тези две функции на терминологията, но визирайки главно комуникативните ѝ задачи, създателите на съвременното терминологично знание Е. Вюстер (Австрия), Д. С. Лоте и Е. К. Дрезен (Русия – бившия Съветски съюз), а също така А.-Т. Балан и Ст. Младенов в България още през 30-те год. на XX век повдигат въпроса какви трябва да бъдат термините, за да изпълняват своето предназначение.

Така с развитието на науката за термините се извеждат и определени изисквания, отнасящи се както до тяхното описание, така още повече за дефиницията и езиковата им форма. Но тъй като това е голям и много важен въпрос за термина, заслужава да му бъде отделено специално внимание в самостоятелна публикация.

В заключение още веднъж ще подчертая, че терминът е сложна – единна, но многопластова, цялост, която е инструментът на научното мислене, призван да води науката през лабиринтите на знанието. Но той е и реален продукт, осигуряващ научното усвояване на света, което е целта на обучението и образованието.

БЕЛЕЖКИ

1. Под стандартизация се разбира привеждане на съществуващите термини в съответствие с изискванията на определен стандарт; под унификация – привеждане на съществуващите термини в съответствие с международните изисквания (в Европейския съюз в последно време се предпочита терминът *хармонизация*); нормализация – привеждане на формата на термините в съответствие с книжовноезиковите норми.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиев Б. (2005). *Контрастивни аспекти на терминологичната метафора*. Автореферат на дисертация. С.
- Ахманова (1966): *Ахманова, О. С.* Предисловие. – В: Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. М.
- Даниленко (1977): Даниленко, В. П. *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*. М.
- Докулил (1962): *Dokulil, M.* Tvořeni slov v češtině. Praha.
- Емирзян 1988: *Емирзян, А.* Структурно-семантична характеристика на строителната терминологична подсистема. Кандидатска дисертация, С.
- Кабре (1992/ 1998): *M.-T. Cabré.* Terminology. Theory, methods and applications. Amsterdam/ Philadelphia.
- Калдиева-Захариева Ст. (1977). *Отвлечени съществителни имена от отглаголни основи и съвременния български книжовен език*. Автореферат на дисертация. С.

- Колковска С. 1999. Термини за преобразуване в семантичен и номинационен аспект. – Във: *Въпроси на българската терминология*. С.: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Коршунов, Самбунова, (1979): *Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии*. М., 1979 (съставено от С. И. Коршунов и Г. Г. Самбунова по лекциите на Д. С. Лоте, прочетени на семинар през 1931 г. за сътрудниците на Комитета за научно-техническа терминология към Академията на науките на СССР).
- Кухарж (1968): *Kuchař, J.* К общей характеристике номинации. – In: *Travaux Linguistique de Prague*, № 3.
- Л’ом (2004): *L’Homme, M. C.* A lexico-semantic approach to the structuring of terminology. – In: *Computerm*, 2004, dans le cadre de Coling, 2004, Université de Genève, Genève (Suisse), 29. VIII. 2004.
- Лоте (1971): *Лотте, Д. С.* *Краткие формы научно-технических терминов*. М. Манолова Л. (1984). *Българска терминология*. С.: изд. „Народна просвета“.
- Митрофанова О. Д. (1973). *Язык научно-технической литературы*. М. ПТР: *Политехнически тълковен речник*. С.: изд. „Техника“, 1989.
- Петкова Е. (2013). *Взаимоотношение между терминологична и общоупотребима лексика (в посока към терминологизация)*. С.: Скала Принт.
- Попова М. (1990). *Типология на терминологичната номинация*. С.: Изд. на БАН.
- Попова М. (2012). *Теория на терминологията*. Велико Търново: изд. „Знак’94“.
- Сейгър (1990): *Sager, J. A Practical Course in Terminology Processing*, Amsterdam/ Philadelphia.
- Симеонова Кр. (2010). За някои продуктивни модели на терминообразуване в съвременната българска политическа терминология. – *Многообразие в единството*, № 1.
- ТРХН (2007). *Терминологичен речник по хуманитарни науки*. С., изд. „Наука и изкуство“. Съставители: М. Попова, Б. Попов, Е. Петкова, Кр. Симеонова, А. Христова.
- Терзиева Н. (2009). За терминологичното значение на глаголите в езика на математиката. – В: *Oratio vitae simulacrum*. Велико Търново, Университетско издателство „Св. Кирил и Методий“.
- Флоренски (1922/ 1989): Флоренский, П. А. Термин. – *Вопросы языкознания*, 1989, № 1 и № 2. – По ръкопис от 1922 г.
- Хорецки (1982): Horecký, J. Sisyemový přístup k terminologii. – *Kultura slova*, N 10.

Христова (1999). Лингвистична характеристика на някои основни термини по металознание. – Във: *Въпроси на българската терминология*. С.

THE TERM AS A KNOWLEDGE TOOL

Abstract. This paper is dedicated to the term in its capacity of a complex, multi-aspectual unit as a knowledge tool. The analysis leads to the conclusion that the term is not only a model, but it is also a real product and a perfect goal for scientific thinking. It proposes predications for the expected situation while investigating the world, on the one hand, and to ensure professional communication, on the other.

Prof. Maria Popova DSc

✉ Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski Prohod blvd. bl.17
1113, Sofia +359 272 23 02
e-mail: mpopova41@abv.bg